

ИККИНЧИ ЖАҲОН УРУШИДАН КЕЙИН СУРХОН ВОҲАСИДА ИЛМ-ФАН ВА МАОРИФ СОҲАСИДА АМАЛГА ОШИРИЛГАН ИШЛАР

НОСИРОВА Диловар Нормаҳаммад қизи

ДТПИ Тарих (фаолият турлари бўйича) йўналиши

2-босқич магистранти

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада Сурхон воҳасида мустамлака шароитида иккинчи жаҳон урушидан кейинги даврдаги илм-фан соҳасидаги ўзгаришлар борасида сўз юритилади. Илм-фан ва маориф соҳасидаги ўзгаришлар жараёнида коммунистик мафқурани сингдириш жараёнлари таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: *Илм-фан, маориф соҳасидаги ислохотлар, Сурхон воҳаси, коммунистик мафқура, таълим-тарбия, кадрлар тайёрлаш масаласи.*

ABSTRACT

This article talks about the changes in the field of science after the Second World War under colonial conditions in the Surkhan oasis. In the course of changes in the field of science and education, processes of assimilation of communist ideology were analyzed.

Key words: *Science, reforms in the field of education, Surkhan oasis, communist ideology, education, personnel training.*

КИРИШ

Урушдан кейинги йилларда таълим тизимини тинч шароит талаблари асосида қайта қуриш анча машаққат ва қийинчиликлар билан йўлга қўйилди. Чунки уруш даврида мактаблар тармоғи қисқарган ва ўқувчилар контингенти камайган, кўпгина болалар ўқишни ташлаб халқ хўжалигининг турли соҳаларида ишлашга мажбур бўлган эди. Бутун эътибор фронт эҳтиёжларига сарфланганлиги боис мактаблар қурилиши тўхтаб қолган, мавжуд мактаблар ҳам таъмир талаб бўлиб, уларни ўқув жиҳозлари билан таъминланганлик даражаси энг куйи поғонага тушиб қолди.

МАТЕРИАЛ ВА МЕТОДЛАР

Мактабларда фаолият юритаётган ўқитувчиларнинг аксариятини фронтга сафарбар қилиниши туфайли мактабларда малакали мутахассислар етишмай қолган эди. Бунинг устига уруш йилларида ўқитувчиларнинг бир қисми қисқа муддатли курсларда тайёрланган бўлиб, уларнинг методик тайёргарлик даражаси паст даражада эди. Бу каби камчилик ва етишмовчиликлар таълим тизимини ривожлантиришга жиддий тўсиқ бўлаётган эди. Шунга қарамасдан ўз

касбига фидоий бўлган ўқитувчилар ёшларга билим беришда астойдил меҳнат қилдилар.

Йиллар ўтиши билан халқ хўжалигидаги ўзгаришлар каторида жанубий ҳудудлар таълим тизимида ҳам анчагина силжишлар юз бера бошлади. Уруш йилларида Сурхондарё областида 142 мактаб фаолият юритган бўлса¹. 1946-47 ўқув йилида областда 280 та мактабда таълим тарбия ишлари олиб борилди². Областда мактаблар сонининг деярли бир баровар ўсишига уруш туфайли ёпилиб қолган айрим мактаблар фаолиятининг қайта йўлга қўйилиши, шунингдек, янгидан мактабларнинг бунёд қилиниши асосида эришилди. Уруш туфайли ота-онасиз қолган мактаб ёшидаги болаларни ўқишга тортиш борасида ҳам шу йилларда областда анчагина хайрли ишлар йўлга қўйилди. Масалан, биргина Сурхондарё областда 15 та болалар уйида 2000 нафар бола тарбияланди³.

Бу даврда республикада мактабларни малакали ўқитувчилар таркиби билан таъминлаш даражаси ниҳоятда оғир аҳволда эди. Республика миқёсида умуман тўрт минг, жумладан I-IV-синфлар учун 800 ўқитувчи етишмасди. Район халқ таълими бўлимлари мудирлари ва инспекторларининг, мактаб директорлари ва таълим бўйича директор муовинларининг 60 фоиздан кўпроғи тегишли маълумотга эга эмас эди⁴. Чунончи 1947-48 ўқув йилида Сурхондарё области мактабларида 1890 нафар ўқитувчи ишлаган бўлса, улардан қарийиб 1000 нафари ҳатто ўрта маълумотга ҳам эга бўлмаган⁵. 1945-46 ўқув йилида Қашқадарёда 460 та мактаб мавжуд бўлиб, унда 79800 нафар ўқувчи таълим олди. Ушбу мактабларда фаолият юритаётган ўқитувчиларнинг 529 нафари махсус педагогик маълумотга эга эди холос⁶.

1945 йил 1 сентябрида Бухоро бирлашган Педагогика ва ўқитувчилар институтининг Қарши филиалининг очилиши Қашқадарёда олий маълумотли педагог ходимларни тайёрлашдаги дастлабки қадам бўлди. Натижада 1948 йилга келиб Қашқадарё мактабларида фаолият юритаётган ўқитувчилар сони 3 бараварга ўсди. Шунга қарамасдан област халқ таълими тизимининг ўрта ва олий маълумотли педагог ходимларга эҳтиёжи катта эди. 1949 йилда област мактабларида фаолият юритаётган ўқитувчиларнинг 1178 нафари махсус

¹ Сурхондарё вилоят давлат архиви. 58-фонд, 1-рўйхат, 376-иш, 58-59-варақлар.

² Сурхондарё вилоят давлат архиви. 58-фонд, 1-рўйхат, 452-иш, 36-варақ.

³ Ленин байроғи. 1975, 7 май.

⁴ Раҳмонов Н.Умаралиев А. Совет Ўзбекистони маданияти тарихи очерклари. – Тошкент: “Ўқитувчи”. 1984. – Б.82-83.

⁵ Турсунов С.Н. ва бошқалар Сурхондарё тарихи. – Тошкент: “Шарқ”. 2004. – Б.419-420.

⁶ Қувватова Нодира “XX асрнинг 20-80-йилларида Ўзбекистон қишлоқларининг ижтимоий-иқтисодий аҳволи (Жанубий вилоятлар мисолида). Тарих фанлари номзоди илмий даражасининг олиш учун ёзилган дисс. – Тошкент: 2010. – Б.90.

педагогик маълумотга эга эди. Бироқ мактабларда ўқувчиларга таълим бераётган 1259 нафар ўқитувчи ҳали ўрта маълумотга ҳам эга эмас эди⁷.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР.

Ўзбекистон Компартиясининг 1949 йил март ойида бўлиб ўтган X съезди қарорларида умумий етти йиллик таълим тўғрисидаги қонунни республикада амалга оширишнинг, умумтаълим мактаблари ишини яхшилашнинг чоратадбирлари белгилаб берилди⁸. 1949-50 ўқув йилидан бошлаб Ўзбекистонда умумий мажбурий етти йиллик таълимни жорий этиш борасида тадбирлар амалга оширила бошланди. Шу ўқув йилида Сурхондарё областида 59 та бошланғич мактаб етти йилликка, 43 та мактаб филиаллари эса мустақил бошланғич мактабларга айлантирилди⁹.

Мактабларнинг моддий-техник таъминотини яхшилаш борасида ҳам анча ишлар амалга оширилди. Натижада кўпгина таъмир талаб мактаблар таъмирланиб, баҳоли қудрат ўқув жиҳозлари билан таъминлана бошлади. Қолаверса оталиқ ташкилотлар ва колхозларнинг берган ёрдами туфайли бир қанча янги мактаблар ҳам қурилишига эришилди. Халқнинг ташаббуси билан амалга оширилган ҳашар ишлари орқали ҳам мактабларни кенгайтириш ва таъмирлаш борасида анчагина ишлар амалга оширилди.

1949 йилда ЎзССР Маориф Министрлигининг бюджети 1115 миллион рублни ташкил этди. Бу урушдан аввалги даражадан 1,4 баровар кўп эди¹⁰. Бу маблағларнинг аксарият қисми янги мактаблар қуриш ва уларнинг моддий техник таъминотини яхшилашга ажратилди. 1948-49 ўқув йилида Қашқадарёда 458 та мактаб фаолият юритган бўлса, 1949-50 ўқув йилида уларнинг сони 468 тага етди. Ўқувчилар сони эса 92639 нафарни ташкил этди. 1950-51 ўқув йилида эса областда 3 та ўрта мактаб янгидан ташкил этилди¹¹. 1950-51 ўқув йилида Сурхондарёда 47 та бошланғич мактаб етти йиллик мактабга айлантирилди, шунингдек, қишлоқ жойлардаги бошланғич мактаблар имкон қадар кенгайтирилди. Агар 1947 йилда областда 270 та бошланғич ва тўлиқсиз ўрта 10 та ўрта мактаб бўлган бўлса, 1949-1950 ўқув йилига келиб областдаги мактаблар сони 285 тага етди, шундан 11 таси ўрта, 136 таси етти йиллик, 138 таси эса бошланғич мактаблар эди¹².

⁷ Қашқадарё вилояти давлат архиви 1-фонд, 2-рўйхат 156-иш, 36-варақ.

⁸ Коммунистическая партия Узбекистана в резолюциях и постановлениях съездов. Изд. 2-е доп. – Ташкент: «Ўзбекистан». 1968. – С.137.

⁹ Сурхондарё вилояти давлат архиви. 58-фонд, 1-ёзув, 3258-иш, 36-варақ.

¹⁰ Раҳмонов Н.Умаралиев А. Совет Ўзбекистони маданияти тарихи очерклари. – Тошкент: “Ўқитувчи”. 1984. – Б.83.

¹¹ Қашқадарё вилояти давлат архиви. 1-фонд, 2-ёзув, 456-иш, 41-варақ.

¹² Турсунов С.Н. ва бошқалар Сурхондарё тарихи. – Тошкент: “Шарқ”. 2004. – Б.420.

Шунингдек, қишлоқлардаги мактаб ёшидаги аҳолини мактабга жалб қилишда ҳам жиддий камчиликлар мавжуд эди. Аҳоли турмуш даражасининг пастлиги, иқтисодий етишмовчиликлар туфайли аксарият ўқувчилар бошланғич маълумот олиш билан чекланишга мажбур эди. Айниқса қизларни мактабга тортиш ниҳоятда паст даражада эди. Бунга қатор район ва қишлоқ советларида мактаб ёшидаги болаларни ҳисобга олиш, уларга туғилганлик ҳақидаги гувоҳномалар бериш ишларининг яхши йўлга қўйилмаганлиги ҳам сабаб бўлаётган эди. Бундан ташқари бу даврда болаларни мактабдан олиб қолиб, уларни хўжалик ишларига жалб қилиш, қизларни эрта турмушга бериб юбориш ҳоллари ҳам кўплаб кузатилди. Айрим тоғли районларда етти йиллик мактаблар аксар ҳолларда бошланғич мактаблардан узоқда жойлашган бўлиб, шунинг учун болаларнинг бир қисми IV-синфни битиргандан кейин ўқишни давом эттириш имкониятига эга эмас эди. Шу билан бирга айрим районларда мактаб ҳузурида интернатлар очишга ва узоқда яшовчи болаларни мактабга машина ва араваларда олиб боришни уюштиришга етарли эътибор берилмаган эди.

Бу даврда таълим тизимидаги энг муҳим муаммолардан бири бу хотин-қизларни ўқишга жалб қилиш масаласи эди. Аксар оилалар қизларини 12-13 ёшга тўлиши билан ўқишга юбормай, турмушга бериб юбориш ҳолатлари тез-тез кузатилиб турарди. Масалан, 1947 йилда Сурхондарёда қизларни мактабга юбормасдан турмушга бориб юбориш ҳолатлари 52 марта қайд этилганлиги область партия комитетида муҳокама қилинди¹³.

1948-49 ўқув йилида Сурхондарё областидаги мактабларнинг 8-10 синфларида жами 47 нафар қиз бола ўқиган. Област мактабларида таълим олаётган ўқувчи қизларнинг ҳиссаси бошқа областларга нисбатан 5-10 маротоба орқада эди¹⁴. Агар 1949-50 ўқув йилида Сурхондарёдаги мавжуд 11 та ўрта мактабни 150 нафар ўқувчи битириб чиққан бўлса, шулардан фақатгина 13 нафари қизлар эди. Бу ҳолат воҳада мактаб ёшидаги қизларни ўрта умумий таълимга тортишни кескин кучайтириш лозимлигини билдирар эди¹⁵. Област партия ташкилотининг 1952 йилда бўлиб ўтган IV конференцияси хотин-қизлар билан ишлаш масаласига ҳам эътибор қаратди ва балоғат ёшига етмасдан қизларни турмушга беришни жиддий танқид қилди¹⁶. Лекин шунга қарамасдан бундай нохуш ҳолатлар яна давом этаверди. Масалан, 1954-55 ўқув йилида областнинг Ангор районидаги 13-сонли мактабда 10 нафар вояга етмаган

¹³ Сурхондарё вилояти давлат архиви. 361-фонд, 1-ёзув, 28-иш, 16-варак.

¹⁴ Сурхондарё вилояти давлат архиви. 58-фонд, 1-рўйхат 325-иш, 20-варак.

¹⁵ Турсунов С.Н. ва бошқалар Сурхондарё тарихи. - Тошкент: "Шарқ". 2004. -Б.265.

¹⁶ Бердиев Ҳ. Эрматов Ҳ. Сурхондарё тарихидан лавҳалар. - Тошкент: "Шарқ". 1991. - Б.81.

қизлар ўқишдан олиб қолиниб турмушга бериб юборилган бўлса, шу йили Қашқадарё областининг Яккабоғ районидаги 104-сонли мактабининг VI-VIII синфида ўқийдиган кўпгина қизлар турмушга бериб юборилган¹⁷.

1950-51 ўқув йилида Сурхондарё областида кўшимча 16 та бошланғич мактаб очилди, 43 та бошланғич мактаб эса етти йиллик мактабга айлантирилди. Шунингдек 32 та мактабда кўшимча янги ўқув бинолари қурилди. Бу мактаблар асосан оталиқ ташкилотлари ҳамда жамоа ва хўжаликлар кучи билан қурилган бўлиб, уларнинг моддий-техник таъминоти ўта паст даражада эди. Кўпгина мактаблар мослашган биноларда жойлашган эди, қолаверса мактабларда иситиш тизимлари, зарур асбоб-ускуналар ва мебеллар етишмасди¹⁸.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Раззоқов А. Ўзбекистонда кўриқ ерларни суғориш, ўзлаштириш ва мелиорациялаш тарихи. – Тошкент: Фан, 1984.
2. Рахмонов К. Изменение социальной структуры Узбекского села в условиях развитого социализма. – Ташкент, 1984.
3. Раҳмонқулов Х. Давханов С. Гуллаб-яшнаётган Сурхондарё. – Тошкент: Билим, 1974.
4. Рўзиев А.Н. Сурхондарё области. – Тошкент, Ўзбекистон, 1996.
5. Рўзиев А.Н. Сурхон-Шеробод қишлоқ хўжалиги. – Тошкент: Ўзбекистон, 1967.
6. Рўзиев А.Н., Мирзаев Ш.П., Бараталиев У. Сурхондарё сув омборлари ва агросаноат мажмуини ривожлантириш масалалари. – Термиз: Жайхун нашриёти, 1997.
7. Садиков С.С., Зуфаров Х.Х. Развитие народного образования в Узбекистане. – Тошкент: Ўқитувчи. 1988.
8. Саидов М. Ғузур тарихи сарҳадларида. – Қарши: Насаф, 2003.
9. Солиев А. Ўрта Осиё шаҳарларининг ривожланиши. – Тошкент: Фан, 1978.
10. Сурхондарё вилояти давлат архиви. 58-фонд, 1-ёзув, 3258-иш, 36-варақ.
11. Турсунов С., Қабулов Э., Пардаев Т., Муртозаев Б. Сурхондарё тарихи. – Тошкент: 2004.

¹⁷ Соҳибова М.Т. Ўзбекистонда маданий ҳаёт: тажриба ва муаммолар. (жанубий вилоятлар мисолида (1946-1985 й)). Тарих фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс. – Тошкент: 2008. – Б.64.

¹⁸ Сурхондарё вилояти давлат архиви 58-фонд, 1-ёзув, 3230-иш, 28-варақ.